

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

**ULUSLARARASI
DÜŞÜNCE ve SANATTA MEVLÂNÂ
Sempozyum Bildirileri**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
MAWLÂNÂ JALÂLADDÎN RUMÎ
IN THOUGHT and ART
Papers**

May, 25-28 Mayıs 2006
Çanakkale
Türkiye/Turkey

ELİF ŞAFAK'IN "PİNHAN" ROMANINDA MEVLEVİLİK İZLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Gülsün KOÇER

Selçuk.Üniv. Eğitim Fak. Sosyal Alanlar Eğt. Böl. Türk Dili ve Edb. Öğrt. ABD., Arş.Gövr.

(ÖZET)

Günümüz Türk Edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Elif Şafak'ın 1997 yılında kaleme aldığı *Pinhan* romanı 1998 "Mevlâna Büyük Ödülü" ne lâyık görülmüştür.

Eser, bir dervişin kendisini arama yolculuğunu konu edinir. Bu arayış Denizli yakınlarındaki Dürri Baba Tekkesi'nde başlar ve İstanbul'a kadar uzanır. Bu sebeple eser, döneminin tekke hayatına açılan bir kapı olmasının yanında tasavvuf düşüncesiyle örülmüş çeşitli imajlarla doludur.

Biz bu çalışmamızda dönemin tekke hayatına dair izleri takip etmenin yanı sıra, söz konusu imajları anlamaya ve açıklamaya çalıştık.

A STUDY ON MEVLEVİ MARKS IN ELİF ŞAFAK'S *PİNHAN* (ABSTRACT)

Pinhan which was written in 1997 by Elif Şafak, one of the most outstanding writers of Modern Turkish Literature, was deemed worthy of "1998 Mevlâna Great Reward".

This work is based on a dervish's journey of quest himself. This quest gets it start in Dürri Baba Lodge, thereabouts Denizli, and lasts till İstanbul. Hence, the work is both a gate to the lodge life of its era and is a composition of images prepared for mysticism thought.

In this study, we tried to follow the traces of the era's lodge life and also, to understand and explain the images mentioned.

Günümüz Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Elif Şafak'ın¹ bu güne kadar yayımlanmış beş romanı vardır. Bu romanlar konu bakımından çeşitlilik gösterir, yalnızca *Pinhan*² Mevlevîlik düşüncesi çerçevesinde kaleme alınmıştır. Yazar 1997 yılında tamamladığı "Mevlevî ve Bektaşî Düşüncesinde Kadınsılık- Döngüsellik" başlığını taşıyan yüksek lisans çalışmasında bu konuyu derinlemesine araştırmış ve bilgilerini *Pinhan* romanında değerlendirmiştir. Yazar, *Pinhan* romanındaki tasavvuf öğelerinden bahsederken "Tasavvuf benim edebiyatçılığımın ayrılmaz/ ayrışmaz bir parçası, çünkü tasavvuf ve heterodoksi benim yaşamımın ayrılmaz ve ayrışmaz bir katmanını oluşturuyor" der ve tasavvufun uçsuz bucaksız bir derya olduğunu ve kendisinin bu deryada el yordamıyla ilerlediğini söyler.³ Görüldüğü gibi yazarın tasavvufla ilgisi, entellektüel boyutun ötesinde bir gönül bağıdır. Bu sebeple tasavvuf merkezli bir roman olan *Pinhan*, dervişliğe ve tekke yaşantısına açılan bir kapı olmanın ötesinde her sayfası tasavvuf düşüncesi ve imajlarıyla yoğrulmuş bir eserdir.

Elif Şafak'ın ilk romanı olan *Pinhan*; bir dervişin kendisini ve aşkı arama yolculuğunu konu edinmiştir. Kitaba adını veren *Pinhan*, büyük bir sırrı içinde taşıyan ve onunla yaşamaya çalışan insandır. Romanda, onun gerçek adından söz edilmez. "Pinhan" ona Dürri Baba Tekkesi'ne yerleştikten sonra verilen isimdir; gizli, saklı anlamına gelir. Bu isim onun içinde saklı tuttuğu ve en

¹ Elif Şafak 1971 yılında Strasbourg'da doğdu. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi, yüksek lisansını aynı üniversitede Kadın Çalışmaları Bölümü'nde yaptı. "Bektaşî ve Mevlevî Düşüncesinde Kadınsılık-Döngüsellik" konulu yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Derneği'nce ödüllendirildi. Arizona Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümü'nde öğretim görevlisi olan Şafak'ın şimdiye kadar yayımlanmış beş kitabı var. İlk (öykü) kitabı Kem Gözlere Anadolu 1994 yılında, ilk romanı *Pinhan* 1997'de, ikinci romanı *Şehrin Aynaları* 1999'da, Mahrem ise 2000'de basılmıştı. Yazar, *Pinhan* ile 1998 Mevlâna Büyük Ödülü'nü, Mahrem ile de 2000 Türkiye Yazarlar Birliği roman ödülünü kazanmıştı. 2002 yılında *Şehrin Aynaları*, ve son olarak da Şafak'ın İngilizce yazdığı ve Türkçeye Araf diye çevrilen "The Saint of Incipient Insanities" adlı kitabı Amerika'da Farrar, Straus and Giroux yayınevi tarafından yayımlandı.

² Şafak, Elif; *Pinhan*, Metis Yayınları, İst. 2002.

³ http://www.dergibi.com/roportaj/bit_palas_elif_safak.asp

yakınlarından bile sakındığı sırrı işaret etmesi açısından simgesel bir özellik taşır. Pinhan'ın kendini ve aşkı arama serüvenine değinmeden önce kitapta yer alan tekkelerin yapısından bahsetmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Eserde üç ayrı tekke adı geçmekte, bunlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu tekkelerden ilki, Pinhan'ın kendini arayışının başlangıç noktası kabul edilebilecek olan Dürri Baba Tekkesi'dir. Tekkedeki hayata göz attığımızda oranın durgun, hayatın dışında bir yer olmadığını tam tersi sürekli çalışma gerektiren hayatın içinde bir mekân olduğunu görüyoruz. Tekke ahali bahçede çalışır kendi yiyeceğini ürettiği gibi zaman zaman çevre köylere de yardım eder. Tekkede kimseye muhtaç olmadan yaşamak için sürekli bir uğraş vardır (s.17). Orada yaşayan insanlar da homojen bir yapı göstermez. Farklı yaradılıştaki farklı tecrübelerle yoğrulmuş pek çok insan için tekke bir yuvadır. Bütün dervişlerin kendilerine özgü hikâyeleri ve erdemleri olsa da asıl cazibe merkezi şeyh Dürri Baba'dır. Kendisi, tekke hayatının çok içinde olmasa da çevresini bir hale gibi saran manevî hava ve huzur insanlar için bir ilham kaynağıdır.

Dürri Baba'nın yolu, sadece gözle görüneni değil, altında yatanı anlamak, her şeyde Yaratıcı'dan izler görmek ve evrenle bir bütün olduğunu fark etmekten geçer. Bu anlayışı Pinhan'a şöyle anlatır:

“Görünenle yetinirsen eğer sadece tırtılı bilirsin. Çirkindir tırtıl gönlünü çelmez. Görünenin ötesine geçmek istersen eğer, aradan örtüyü kaldırıp da bakarsan, kelebeği bulursun karşında. Güzeldir ya kelebek, gönlün ona akar. Lakin gönül gözüyle görürsen eğer kelebeğe değil tırtıla sevdalanırsın (...). Sade tırtıl ile kelebek değil elbet. Sakın ola hor görme Pinhan; canlıları hor görme. Bak bu gayb âlemine, bir kendini gör. Bak kendine cümle mahlûkatın özünü gör...” (s.22).

Pinhan, Dürri Baba tekkesinde her şeyden önce görmeyi ve tabiatın dilinden anlamayı öğrenir.

Romanda, tekke insanların toplandığı mekân olmaktan öte manevî dünyaya açılan bir kapı, insanın manevî yolculuğunda bir rehberdir. Fakat o kapıyı aralamak için insanın dünyevî kimliğinden sıyrılması gerekir. Yazar bu durumu, kendini aramaya çıkan dervişin bedenindeki bütün kılları kapı hakkı olarak alıkoyan bir kapı simgesiyle anlatmıştır (s.47). Derviş, kendi hikâyesini aramaya çıkarken benliğini arkada bırakmalıdır, ancak kendinden soyunursa sonunda kendine ulaşabilecektir. Pinhan'ın yolculuğu da böyle başlar. Hikâyesi onu İstanbul'a sürüklediğinde orada birbirinden görüntü olarak çok farklı iki tekkeyle daha karşılaşır.

Sözü edilen tekkelerden ilki, Hırpanî Baba Tekkesi'dir. Bu tekke kitapta önemli bir yet tutmaz, okuyucu hiçbir zaman o tekkenin kapısından girip içindekilerle yakınlaşma fırsatı bulamaz. Eserde yalnız onların «fakr u tecerrüd» esas gereği nefislerinin hâkimiyetine son vermek için dilenmeyi erkândan kabul ettikleri ve geçimlerini bu yolla sağladıkları anlatılmış ve halkın onlara bakışı üzerinde durulmuştur (s.132).

Diğeri ise, bir Mevlevî tekkesi olan Horoz Baba Tekkesi'dir. Romanda bu tekkeye geniş yer verildiğini görüyoruz. Buranın en önemli özelliklerinden biri câzibe merkezi olmasıdır. Osmanlı'nın tanınmış âlimleri, mûsikî üstatları, tarikat şeyhleri, gezgin dervişleri hatta bazı saray mensupları hem ayinlere hem mesnevi derslerine devam ederler (s.114). Tekke, bu yönüyle insanları aşka götüren bir okul gibidir. Oradaki manevî feyz gönlü açık olanları kendine çeker. Burası aynı zamanda yurtsuzlara, yalnızlara, dertlilere kapısını açan, her geleni sorgusuz kucaklayan bir yuvadır (s.114). Horoz Baba tekkesindeki günlük hayat, Dürri Baba tekkesinde olduğu gibi çalışmaya dayanır ve günlük hayatın dışında olmak bir yana tam ortasındadır.

Tekkenin günlük hayatında mûsikînin de çok özel bir yeri vardır. Tekkede müzik insanın manevî bakımından incelenmesinde ve içine bakmasında çok değerli bir rehber kabul edilir. Şeyh Mehmet Mühür Efendi özellikle tanbura çok düşkündür ve tanbur çalmaktaki marifeti dinleyenlerde hayranlık uyandıracak boyuttadır (s.115). Ayrıca mûsikî, semânın da bir parçasıdır. Semâ başlı başına bir yoldur, insanın kendinden soyunup Hakka yönelmesi ve ayrılık acısını içinde hissetmesi “sırtını soğuğa bağrını nâr-ı aşka vermesi”dir (s.114).

Horoz Baba Tekkesi içinde barındırdığı sır sebebiyle de eserde geniş yer tutar. Bu sır, Çelebi Şeyh'e ait bir kitaptır. Onun katledilmesinden sonra Horoz Baba'ya emanet edilmiş ve Tekkenin bir şeyhinden diğerine geçmiştir. Kitap “min-el-evvel il-el-ezel” (ezelden ebede) diye başlar ve “itikad-ı Anasır-ı Erbaa” (dört unsurun inancı) cümlesiyle devam eder. Yazar; aşkla yoğrulmuş, konuşmaktansa susan, anlatmaktansa dinleyen, bir sırrı ifşâ etmektense âşık olan ne varsa sırra çeviren, okunmayan insanın içini okuyan bu kitabı bir simge olarak kullanmıştır (s.124-125). Bu kitapta insan kendini okur. Bu kitapla insan Allah'la bir olduğunu öğrenir. Bu kitap dervişlere aşkı ve felâketi birlikte getirir. Halk bu düşüncüyü anlamaz hatta kâfirlik olarak yorumlar. Kitabın ortaya çıkmasıyla Horoz Baba Tekkesi kundaklanır (s.129). Kitap, Dürri Baba Tekkesi'ne vardığında Denizli kadısının emriyle tekke dağıtılır. Kitabın dervişlere etkisi iki başlı olmuştur, bir yandan onları aradıklarına ulaştırır bir yandan ise felâketlerini hazırlar. Halkın dervişlere bakışı da bu ikiliği ortaya koyar. Bir taraftan dervişler büyük saygı uyandırır, hatta halk onlar etrafında hikâyeler oluşturur. Onların hatıralarına

bağlanır. Romanda geçen Horoz Baba'nın ortadan kayboluşu üzerine anlatılan hikâyeler bunun en belirgin örnekleridir (s.121). Ama aynı halk, tekkeleri basmaktan dervişleri katletmekten de geri kalmaz. İstanbulluların Hırpanî Baba Tekkesi dervişlerine karşı tutumları da bu ikiliği ortaya koyacak niteliktedir. İstanbullular onlara "hem saygıyla, hem korku duyarak, hem de merakla yaklaşırlar. Onları hem meczup, hem evliya kabul ederler" (s.132). Aslında roman bu iki başlıklı fikri üzerine kurulmuştur.

Pinhan'ın sırrı da bedenindeki iki başlılıktır. Doğuştan çift cinsiyetli olan Pinhan bu ikiliği daima içinde taşır. Yazar onun bu iki başlılığını cinsel bir öge olarak değil, bir yere bir dünyaya ait olamama, arada kalma, eşikte durma kavramlarının simgesi olarak ele almıştır. Pinhan kadın ile erkek arasında olduğu gibi, madde ile mânâ, ışık ile karanlık, gitmek ile kalmak arasındadır. Eserde onun bu arada kalmışlığı şöyle anlatılır: "Pinhan hangisine yönelirse, öteki ona mani oluyordu. O da çaresiz kalıyor, beyhûde debeleniyordu.

Eşik üste durmak olmazdı

Eşik üste durmak yakışık almazdı

Pinhan naçar kalmıştı" (s.30).

Pinhan, ikiliğin arasındaki birliği aramak için yola çıkar. Yazar her insanın onun gibi zıtlıklar içinde olduğunu, her insanın ışığını da karanlığını da içinde taşıdığını ve aşk yolunun bu ikilikten tek olana ulaşmaktan geçtiğini Pinhan'ın iki başlılığı ile simgeleştirmiştir. Nitekim Pinhan romanın sonunda "kendi bedeninin ülkesine" yaptığı yolculukla bu ikilikten kurtulur ve tek olana ulaşır.

Romanda Pinhan'ın kaderi Akrep Arif mahallesinin kaderiyle birlikte örülmüştür. Akrep Arif mahallesine Nakş-ı Nigâr adlı bir hanımın hamam yaptırmasından sonra mahallenin adı Nakş-ı Nigâr olmuş ve mahalle bu iki ismin ruhunun savaştığı bir alan haline gelmiştir. Akrep Arif Mahallesi, ikiliğin içinde her gün daha çok kaosa sürüklenmektedir. Bu kaosun çözümü için kendileri gibi ikilik içinde kalmış birini beklerler. Pinhan'ın kendi benliğine yaptığı yolculuk ve sonunda tek olana ulaşması mahalle için de kurtuluş olacaktır.

Akrep Akif mahallesinin günlük hayatı tasavvuf düşüncesiyle yoğrulan simgelerle doludur. Yazarın tasavvuf inancına ve benlik düşüncesine yaklaşımı bu simgelerin içine gizlenmiştir.

Akrep Arif mahallesinde yeter derecede büyüyen delikanlılar bir imtihana tâbi tutulur bu imtihan üç safhadan oluşur. Bu safhaların hepsi insanın nefsi karşısındaki hâkimiyetini, nefesine söz geçirme gücünü ölçer.

İlk safha Alıkız kuyusudur. Bu kuyu yarı dairesini kaplayan gül suyu ve diğer yarıyı kaplayan bezir yağı ile doludur. Delikanlı önce buz gibi soğuk gül suyuna sarkıtılır ve orada titrerken mahalleli onu övmeye, göklere çıkarmaya başlar. Onun görevi bu övgülere karşı şımarmamak, her birini gereğince karşılamaktır. Hemen arkasından bezir yağına geçer bezir yağı cehennem gibi sıcaktır ve insanın yüreğini yakar; bu kez mahalleli delikanlıya hakaret etmeye başlar onu yerin dibine batırır, o metanetini kaybetmemeli övgüler gibi yergilerin de tenini geçip özüne ulaşmasına izin vermemelidir. Bu sınav delikanlı adayının dünyanın iyi kötü her halinde kendisini bilmesini ölçer.

İkinci safha ise Kancıklık Dehlizi'dir. İçi çatal yollarla dolu olan bu dehlizin bütün duvarları aynalarla kaplıdır. Aday, burada ne yana bakarsa baksın kendini görür, bir zaman sonra kendi suretiyle hesaplaşmaya başlar. Sureti ona çeşitli hediyeler teklif ederek karşılığında mahalle sakinlerinden herhangi birine kancıklık yapmasını ister, aday sınavı geçebilmek için suretine kanmamalı, dürüstlükten ayrılmamalıdır. Bu safhada delikanlının nefesine karşı hâkimiyeti denir. Tasavvuf düşüncesinde insan nefesine eziyet etmez ama kontrolü de onun eline vermez, onu tatmin etmeye değil terbiye etmeye çalışır. Sürekli kendisiyle hesaplaşma içindedir. Yazar bu hesaplaşmayı Kancıklık Dehliziyle sembolize etmiştir.

Sınavın son bölümü ise Şişe-i Rindândır. Bu bölümde aday bir ziyafet sofrasına oturtulur ve şarap içer, içtikçe kendini kaybedip edepsizlikler yapıp yapmadığına bakılır. Bu aşamada adayın kendine sahipliği ölçülür (s.84-85).

Akrep Arif Mahallesinde tasavvufi öğeler içeren bir başka unsur da mahallenin hamamıdır. Hamamın mimarisi incelikle işlenmiştir "geniş ve bereketli bir rahim gibidir; kapısına varanları içine çeker ve ancak canı istediğinde salıverir" (s.89). Sadece bedenın temizlenmesini değil ruhun da arınmasını sembolize eder. Nakş-ı Nigâr Hamamının en önemli özelliği ise her kısmı birbirinden ayıran kapıların bir öncekinden yüksekçe tasarlanmış olmasıdır. Bu sayede hamamın girişinde her kapıdan geçerken insan dikleşir, çıkarken ise her kapıda biraz daha eğilerek iki büklüm dışarı çıkar. Mahalleli "girenken yükselmek çıkarken alçalmak suretiyle büyüklüğün ve kibrin ne denli geçici olduğunu" görür.

Romanda öne çıkan mistik unsurlardan biri de rüyadır. Eserde "...rüya bir haritadır aslında. Mecazistan şehrinin haritası. Ve her rüyanın pek çok kapısı vardır. Hâl böyle iken herhangi bir kapıdan içeri girilir lakin herhangi bir kapıdan dışarı çıkılamaz." (s.180). Kitapta sık sık yer verilen rüyalar insanın kendi benliğine ve kaderine doğru yaptığı yolculuklardır. Rüyanın yanında istiâre de

kitapta kendisine yer bulan unsurlardandır. Fakat istiâre rüya gibi kendi kendine gelmez insanın çaresizlik içindeyken açıp okuduğu çözmeye çalıştığı bir kitap gibidir (s.101).

Görüldüğü gibi *Pinhan* romanı Mevlevîlik düşüncesiyle örülmüş, simgesel ve çok katmanlı bir eserdir. Biz bu çalışmamızda bu izleri mümkün olduğunca takip etmeye ve simgeleri açıklamaya çalıştık. Çalışmamızı yazarın Çelebi Şeyh'in ağzından söylediği ve kendisinin Mevlevîlik, ilâhî aşk ve tasavvuf anlayışını ortaya koyan sözleriyle bitirmemizin, eserdeki tasavvuf düşüncesini ve derviş kimliğini ortaya koymak açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

"Haram da/ helal de/ cennetin hurileri de/ nâr-ı cehennem de/ birdir bize/ cenneti cayır cayır yakmak/ cehennem alevlerini söndürmektir gayemiz/ bize sade seni gerek seni/ kirpiğimizi kalem/ gözümüzü defter eylemişiz/ nefsimizi köreltip/ kimsenin ayıbını görmemişiz/ gönül yapmayı/ arş yapmayla bir tutup/ gönülden gönüle/ yollar kurmuşuz/ ten türâb olunca/ her dem yeniden doğmuşuz

Ne kabir azabı/ ne zebani zulmü/ o yardan ayrı düşmektir/ nazarımızda en dilhıraş acı/ ne dürülür amel defteri/ ne geçilir sırat köprüsü/ Rahman ve Rahim olandır o dostun ismi/ O sever/ O gözetir/ Onun merhameti hudutsuzdur/ Onun merhameti öfkesinden büyüktür

Benim mekânım balçıktır/ gıdam ise saf aşk/ korku ile beslenmez îmanım/ korku dediğin sâfi yalandır/ korku ile yakaran/ bir kendini sever/ aşk ile tutuşan geçer serden/ her dem yeniden tutuşturur küllerini

Benim vücudum şu varlık âlemine benzer/ şu gördüğünüz nehirler dereler benim içimde çağlar/ şu dorukları karlı dağlar/ bende başlar bende biter/ çok âlemler vardır bende/ derebilen gelsin beri... (s.122).